

KÕNDIMISE FILOSOOFIA

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Hent Kalmo (Tartu Ülikool)

Tiina Kirss (Tartu Ülikool)

Hasso Krull (Tallinna Ülikool)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

Frédéric Gros

KÕNDIMISE FILOSOOFIA

Prantsuse keelest tõlkinud

Mari Tarendi

Tallinna Ülikooli Kirjastus

Tallinn 2016

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum

Frédéric Gros
Kõndimise filosoofia

Tõlgitud väljaandest:
Frédéric Gros
Marcher, une philosophie
Flammarion 2011

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Anti Saar
Korrektor Berit Kaschan
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Copyright: Éditions Carnets Nord, 2009
Autoriõigus (tõlge): Mari Tarendi, 2016
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016

ISSN 1736-9398
ISBN 978-9985-58-820-8

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

Kõndimine pole sport	7
Vabadused	9
Miks ma nii hea kõndija olen (Nietzsche)	16
Väljas	35
Aeglus.	38
Pögenemistung (Rimbaud).	42
Üksindused	57
Vaikused	63
Kõndijas tärkavad mõtisklused (Rousseau)	67
Igavikud	84
Metsiku vallutamine (Thoreau)	89
Energia	106
Palveränd.	109
Taassünd ja kohalolu	121
Küünikute lähenemine	128
Healuseisundid.	138
Melanhoolne uit (Nerval)	145
Igapäevane õueskäik (Kant)	151
Jalutuskäigud	157
Pargid.	166
Linnaflanöör	172
Raskusjõud	179
Elementaarne	184
Müstiline ja poliitiline (Gandhi)	188

Korduvus.....	202
Kõndida jumalaid salates (Hölderlin).....	213
Maailmalõpp.....	217
Tekstid ja viited	220
Tänuõnad.....	228
Nimeloend.....	229

KÕNDIMINE POLE SPORT

Kõndimine pole sport.

Sport on tehnikate ja reeglite, punktide ja võistlemise küsimus – kõige selle jaoks on vaja õppida, osata õigeid asendeid, vallata õigeid liigutusi. Alles siis, tükk aega hiljem, tulevad improvisatsioon ja talent.

Sport on skoor: mitmendal kohal sa oled, mis on sinu aeg, milline oli tulemus? Alati sama jaotus võitjateks ja võidetuteks, täpselt nagu sõjas. Sõja ja spordi vahel on seos, mis teeb sõjale au ja spordile häbi – vastase austusest vaenlase vihkamiseni.

Sport on muidugi ka vastupidavus, pingutuse maik ja distsipliin. Teisisõnu, eetika ja töö.

Aga veel on sport materiaalsus, reportaažid, vaatemängud, turg – etendus. Spordiga kaasnevad tohutud meediatseremooniad, kuhu kiirustavad kaubamärkide ja piltide tarbijad. Raha vallutab spordi, et tühjendada hingi, ja meditsiini, et ehitada kunstkehi.

Kõndimine pole sport. Ühe jala teise ette asetamine on lapsemäng. Kui kõndijad kohtuvad, pole tulemusi ega numbreid – kõndija ütleb teisele, millist teed pidi ta tuli, millisel rajal on kõige kaunim maastik ja milline vaade avaneb ühelt või teiselt kaljunukilt.

Ometi on üritatud luua uut lisavarustuse turgu: revolutsioonilisi jalanõusid, uskumatuid sokke, tõhusaid kotte

ja sooritust parandavaid pükse. Inimestesse püütakse igal võimalikul moel spordivaimu süstida – enam ei kõnnita, vaid läbitakse trække. Müüakse kõnnikeppe, mistõttu kõndija sarnaneb pigem kentsaka suusatajaga. Kuid kõik see ei lähe kaugemale. See ei saa kuigi kaugemale minna.

Aeglaselt liikumiseks pole leitud midagi paremat kui kõndimine. Selleks on alustuseks vaja kahte jalga. Ülejäänu on tarbetu. Tahate kiiremini liikuda? Ärge siis kõndige, tehke midagi muud: sõitke autoga, liuelge, lennake, aga ärge kõndige. Kõndimisel loeb vaid üks etendus: taeva intensiivsus ja maastike kirkus. Kõndimine pole sport.

Kord juba püsti, ei seisa inimene enam paigal.

VABADUSED

Esiteks pakub kõndimine **edasilükkamise** vabadust – miks mitte teha üks kerge jalutuskäik, et oma murekoormat kergendada ja korraks kohustused unustada. Miks mitte valida kontori seljataha jätmine, sealt väljuda, uidata ja muule mõelda. Mitmepäevane pikk matk aitab lahti lasta töökohustustest ja harjumuste ohjest. Kuid miks paneb pigem kõndimine kui pikem matk meid sellist vabadust tundma? Sest mitmepäevasel matkal tulevad viimaks esile teised, sama tüütud hädad: koti raskus, vahemaade pikkus, ilma ettearvamatus (vihma-, tormi- ja leitsakuoht), öömajade kasinus, mitmesugused valud ... Kuid ainuüksi kõndimine näib meid hädavajalikkuse illusioonidest vabastavat. Sellisena jääb ta ometi vägevate vajaduste meelevalda. Iga vahemaa läbimiseks tuleb kõndida palju tunde ja teha veel rohkem samme. Improviseerimisele on vähe ruumi, kuna tegu pole niisama pargialleedel uitamisega – ristmikul vale pöörde tegemine võib kalliks maksma minna. Jätkata tuleb ka siis, kui udu vallutab mäed või hakkab kallama vihma. Toidu- ja veekulu tuleb kalkuleerida oskuslikult, vastavalt vahemaale ja varumiskohtadele. Ebamugavustest ma ei räägigi. Ime seisneb selles, et õnnelik ollakse mitte nende ebamugavuste kiuste, vaid just nende tõttu. Tahan öelda, et kui joogi ja söögi osas pole lõputut valikut, kui ollakse ilma meelevallas, kui saab loota vaid oma sammude

ühtlusele, paneb see järsku nägema pakkumiste (kaupade, transpordivõimaluste ja võrgustike) üleküllust ning (suhtlus-, ostu- ja liiklus-) võimaluste rohkust sõltuvuste rohkusena. Kõik nood mikrovabanemised üksnes kiirendavad süsteemi, mis mind aina tugevamini vangistab. Kõik, mis vabastab mind ajast ja ruumist, **võõrandab mind kiiruses**.

Kel pole kunagi varem seda kogemust olnud, selle jaoks võib paljas kõndija seisundi kirjeldus tunduda absurdina, justkui oleks tegu hälbe või vabatahtliku orjusega. Sest linnainimene tõlgendab spontaanselt ilmajäämisena seda, mis kõndija jaoks paistab vabanemisena: mitte olla enam osa muutuste võrgustikust; mitte olla enam taandatud võrgustikusõlmeks, mis levitab informatsiooni, pilte, kaupu; märgata, et kõigel sellel ei ole muud reaalsust ja tähtsust kui see, mille kõndija sellele omistab. Vähe sellest, et minu maailm püsib püsti ka ilma nende ühendusteta, näivad need ühendused äkitselt kui rasked põimingud – lämmatavad, liiga kitsad.

Vabanemine on seega suutäis leiba, lonks värsket vett ja avamaastik.

Samas edasilükkamise vabadusest rõõmu tundes ja lahkumise üle õnnelik olles olen ma õnnelik ka naasmise üle. See on õnn sulgudes, vabadus kui põgenemine üheks või mitmeks päevaks. Mitte miski pole tegelikult minu naastes muutunud. Vanad impulsid nagu kiirus, enese ja teiste unustus, ärevus ja väsimus, võtavad taas võimust. Lihtsuse kutse kestis jalutuskäigu aja: „Värske õhk on sulle head teinud.“ Hetkeline vabanemine, misjärel sukeldun tagasi.

Teine vabadus on agressiivsem, mäslavam. Edasilükkamine võimaldab meie eksistentsis vaid ajutist levist väljas olemist: põgeneda võrgustikust mõneks päevaks, et saada seal, mahajäetud radadel, süsteemiväline kogemus. Kuid on võimalik otsustada ka **lahtimurdmise** kasuks. Siit võib kergesti leida kutseid üleastumisele ja suurde väljaspoolsusse nagu Kerouaci ja Snyderi kirjutistes: teha lõpp idiootsetele konventsioonidele, seinte uinutavale turvalisusele, „Sama“ tüütusele, kulunud kordustele, rikkurite nõtrusele ja muutuste vihkamisele. On vaja ärgitada lahkumisi ja üleastumisi, toita hullumeelsust ja unistusi. Otsus kõndida (minna kuhugi kaugemale, proovida midagi muud) tähendab siin ürgset kutset (*The Wild*). Kõndimises avastatakse tähiste ööde tohutu jõud ja elementide energia ning meie isud tulevad järele: need on tohutud ning meie kehad on rahuldatud. Kui maailma uks on juba kinni löödud, ei hoiu meid enam miski tagasi – sammu ei juhi enam kõnniteed (sadu tuhandeid kordi läbi käidud koduteel). Ristmikud värisevad kui kõhklevad tähed, taasavastame judinaid tekitava hirmu valikuvõimaluste ees, vabaduse kui peapöörituse.

Seekord pole asi enese vabastamises kõigest petlikust, mõistmaks lihtsaid rõõme, vaid hoopis kohtumises vabaduse kui minu iseduse ja kõige inimliku piiriga, justkui minus peituva looduse mäslava üleküllusega. Kõndimine võib selliseid liialdusi esile kutsuda. Liigne väsimus, mis viib hinge deliiriumini; liigne ilu, mis pöörab hinge pahupidi; liigne joobumus mäetipus, pilvede kohal (keha justkui plahvataks). Viimaks äratub kõndimine meie sees selle

mässulise, arhailise osa: meie isud muutuvad rohmakaks ja järeleandmatuks, meie impulsid hingestatuks. Sest kõndimine asetab meid elu vertikaalteljele, kus meid kannab meie all tõusev torm.

Sellega tahan öelda, et kõndides ei minda iseendaga koha- tuma, justkui iseennast leidma ja vabastama end vanadest vöörandumistest, et taasleida oma ehtne mina, oma kaota- tud identiteet. Kõndides me hoopis põgeneme identiteedi idee eest, kiusatuse eest keegi olla, omada nime ja lugu. Olla keegi on hea seltskondlikel õhtutel, kus kõik läbisegi lobi- sevad, see on hea ka psühholoogikabinetis. Kuid kas olla keegi pole mitte ka aheldav ühiskondlik kohustus (olla truu iseenda portreele), rumal fiktsioon, mille raskust me oma õlgadel kanname? Kõndimise vabadus on olla mitte keegi, sest kõndival kehal pole lugu – on vaid iidse elu vool.

Nii oleme kahejalgsed liikuvad loomad, ei muud kui puhas jõud suurte puude vahel, ei muud kui hüüatus. Kõndides tihti hüütakse, et väljendada oma taasleitud loo- malikku kohalolu. Kahtlemata oli kõndimine mägedes – selles suures vabaduses, millest innustus Ginsbergi ja Bur- roughsi lõhestunud põlvkond, selles energiakülluses, mis pidi lõhki rebima meie eksistentsi ja laskma õhku allumise teeviidad – üks viis paljude teiste hulgast, kuhu kuulusid narkootikumid ja alkohol, joomingud ja orgiad, mille abil püüti süütuseni jõuda.

Kuid selles on näha ka üht unistust: kõndida selleks, et väljendada keeldumist mädanenud, saastunud, vööranda- vast ja armetust tsivilisatsioonist.

Olen siin Whitmani lugenud ja teate, mida ta kirjutab: „Ärgake, orjad, ja hirmutage välismaa despoote,“ selline, tahab ta öelda, on bardide hoiak, zen-hullude bardide hoiak iidsetel kõrberadadel, vaadake, kogu asi seisneb selles, et maailm on täis seljakotirändureid, dharmahulguseid, kes keelduvad allumast üleüldisele survele tarbida toodangut ja töötada tarbimise nimel, kõige selle jama tarbimise nimel, mida nad niikuinii ei tahtnud, nagu näiteks külmikud ja televiisorid, autod, vähemalt uued uhked autod, juukseõlid, deodorandid ja muu kasutu rämps [...]. Näen vaimusilmas suurt seljakotirevolutsiooni – tuhanded, miljonid noored ameeriklased uitamas oma seljakottidega ...*

Viimane kõndimise vabadus on haruldasem. See on kolmas tasand pärast lihtsate rõõmude juurde naasmist ja ürgse loomani jõudmist iseendas. See on **hülgamise** vabadus. Heinrich Zimmer, üks kuulsaid hindude uurijaid, ütleb, et hinduistlikus filosoofias eristatakse nelja eluetappi. Neist esimene on kasvandiku, jüngri, õpilase etapp. Eluhommikul kuuletatakse peamiselt õpetaja käskudele, kuulatakse tema õppetunde, allutakse kriitikale ja kohandatakse põhimõtetega – selles etapis ollakse valdavalt vastuvõtja. Teises etapis, oma eksistentsi keskpaigas hakkab täiskasvanuks sirgunud mees majaisandaks, ta on abielus

* Jack Kerouac, *The Dharma Bums*. Penguin Modern Classics, [1959] 2007, lk 83.

ja vastutab pere eest: ta haldab nii kuis oskab oma vara, aitab kaasa preestrite ülalpidamisele, peab ametit, alistub ise ühiskonnainormidele ja sunnib ka teisi nõnda käituma. Ta soostub kandma ühiskondlikke maske, mis kinnitavad tema rolli perekonnas ja ühiskonnas. Hiljem, elu pärastlõunal, kui lapsed on suutelised omapäi hakkama saama, võib inimene ühekorraga kõrvale heita kõik ühiskondlikud ja perekondlikud kohustused ning majanduslikud mured, temast saab eremiit. See on „metsamineku“ etapp, kus peab vaatluse ja meditatsiooni abil õppima harjuma sellega, mis on aegade algusest peale jäänud meis muutumatuks ning oodanud, et me ise selle ärataksime: see igavene, kõigi maskide, funktsioonide, identiteetide ja lugude ülene Ise. Ja lõpuks järgneb eremiidile palveränduri etapp selles meie eksistentsi määramatus ja hiilgavas suveõhtus: elu, mida nüüdsest elatakse rännates (see on uitava kerjuse etapp), kus lõputu kõndimine siin ja seal illustreerib nimetu Ise ja Maaailma kõikjaloleva südame ühtelangemist. Nii on tark loobunud kõigest. See on kõrgeim, täiusliku lahtiütlemise vabadus. Ma pole enam segatud ei iseenda ega maailma asjusse. Ükskõikne mineviku ja tuleviku suhtes, pole ma muud kui ühtelangevuse igavene olevik. Ja nagu näeme ka Svaami Ramdasi „Palverännu päevikust“*, siis hetkel, mil loobume kõigest, pakutakse meile kõike. Hetkel, mil me ei nõua enam midagi, antakse meile kõike külluses. Kõike, see tähendab, kohalolu enese intensiivsust.

* Svaami Ramdas, *Carnets de pèlerinage*. Paris: Rocher 1999.

Pikkadel matkadel võib seda kõigest loobumise vabadust silmata. Pikalt kõndides jõuab kätte hetk, kus me enam õieti ei tea, kui palju tunde on möödunud või kui palju veel lõpuni on jäänud. Tunneme oma õlgadel vaid hädavajaliku raskust. Kinnitame endale, et muud polegi vaja, sellest piisab, et jätkata oma eksistentsi, ja tunneme, et võiksime nõnda jätkata päevi, sajandeid. Vaevalt me üldse teame, kuhu ning miks me läheme, see ei loe rohkem kui minu minevik või kella-aeg. Ja me tunneme end vabana, sest kohe, kui meenutame vanu viiteid meie kohustustele põrgus – nime, vanust, eriala ja karjääri –, näib absoluutselt kõik naeruväärne, tilluke ja viirastuslik.

MIKS MA NII HEA KÖNDIJA OLEN (NIETZSCHE)

„Istuda nii vähe kui võimalik; mitte usaldada ühtki mõtet, mis pole sündinud vabas õhus ja vaba liikumise viljana – mida ka musklid poleks pühitse nud. Kõik eelarvamused tulevad sisikonnast. Toas istumine – nagu ma juba kord olen öelnud –, see on see päris patt püha vaimu vastu.“*

Lõpetamised on rasked, kirjutab Nietzsche, sest sideme purunemine teeb haiget. Selle asemel kasvavad meile aga peagi tiivad. Nietzsche elu koosneski neist lahkulöömistest, katkestustest, eraldumistest, ja seda nii maailmast, ühiskonnast, oma kaasteelistest ja töökaaslastest, naistest, sõpradest kui ka sugulastest. Kuid iga üksinduse süvenemine tähendas tema jaoks vabaduse suurenemist – polnud vaja end õigustada, teha takistavaid kompromisse, jäi vaid selge ja muretu nägemus.

Nietzsche olevat olnud tähelepanuväärne ja sitke kõndija. Ta mainib seda sageli. Kõndimine värskes õhus oli justkui tema loomingu **keskkond**, midagi lahutamatult kirjutamise juurde kuuluvat.

Nietzsche elu võib jagada nelja vaatusesse.

* Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*: Kuidas saadakse selleks, mis ollakse. Tlk Jaan Undusk. Vagabund 1996, lk 35 (ptk „Miks ma nii tark olen).

Kõigepealt kujunemisaastad: sünnist (1844) kuni Baseli ülikooli filoloogiaprofessoriks nimetamiseni. Tema isa on pastor, õiglane ja hea mees, kes sureb noorelt. Nietzschele meeldib end kujutleda ühe Poola aadlisuguvõsa (Nietzskid) viimase võsuna. Isa surma järel saab temast nelja-aastasena ema, vanaema ja õe lootus, nende suurima hoole objekt. Kuna tegemist on väga intelligentse lapsega, pannakse ta Pforta internaatkooli, mainekasse ja nõudlikku õppeasutusse, kus ta saab klassikalise hariduse. Seal on ta raudse distsipliini all, mille olulisust tunnistab ta hiljem kreekalikus sõnastuses: et osata käskida, tuleb osata alluda. Ema usub temasse ning külvab ta üle imetlusega, lootes, et poeg annab oma hiilgava mõistuse Jumala teenistusse. Ta unistab, et pojast saaks teoloog. Tegemist on tragi noormehega, kel on suurepärase tervis, häda valmis- tab ainult tugev, ilmselt ravimatu lühinägelikkus. Ta jätkab õpinguid väga edukalt filoloogia erialal Bonni ülikoolis, seejärel Leipzigs. Kahekümne nelja aastasena nimetatakse ta teadlase Ritschli soovitusel Baseli ülikooli filoloogiaprofessoriks. Tema ea kohta on see märkimisväärne saavutus. Algab teine vaatus.

Ta õpetab kümme aastat kreeka filoloogiat. Need on ühtlasi ka kümme rasket ebaõnnestumiste aastat. Tööd on tohutult: lisaks loengutele ülikoolis pidi ta andma tunde ka linnalütseumis (*Pedagogium*). Kuid kas piisas siis Nietzschele filoloogiast? Talle olid pikka aega huvi pakkunud ka muusika ja filosoofia, aga just filoloogia võtab ta avasüli

oma rüppe. Ta võtab selle töö vastu veidi raske südamega, sest tegemist pole siiski tema tõelise kutsumusega. Töö võimaldab Nietzschel aga vähemalt kreeka autoreid lugeda: talle pakuvad huvi traagikud (Aischylos, Sophokles), poeedid (Homeros, Hesiodos), mõttetargad (Herakleitos, Anaximandros) ja ajaloolased (Diogenes Laertios, kes, nagu Nietzsche ütleb, suudab näha **süsteemide taga inimest**). Esimene aasta möödub imehästi – ta töötab innukalt, valmistab ette loenguid, on menukas õpilaste seas ja tutvub kolleegidega, kelle seas ühest, teoloogiaprofessor Franz Overbeckist, saab tema lähedane ja truu sõber – elu- aegne sõber, keda võib appi kutsuda ning kes tõttab tema juurde pärast kokkuvarisemist Torinos. 1869. aastal õnnestub Nietzschel Luzerni reisida, et seejärel jätkata teed Tribschenisse, kus ta külastab hardusega „Meistrit“ (Wagnerit) selle hiiglaslikus ja suurejoonelises kodus. Seal laseb ta end võluda Cosimal, kelle kohta ta pärast hulluksminemist kirjutab, et too on „printsess Ariadne, minu armsam – see, et ma olen inimene, on eelarvamus, kuid olen tõesti nende seltsis palju aega veetnud“ (jaanuar 1889).

Entusiasm ja kirk töö vastu ülikoolis ning suurepärase tervis ei kesta siiski kaua. Sagenevad haigushood ja atakid. Ühtlasi avaldavad kehale mõju mitmed järjestikused ja rasked konfliktid.

Tööalane konflikt lahvatub 1871. aastal „Tragöödia sünni“* ilmunisega, mis filoloogid tummaks lööb, et mitte

* Friedrich Nietzsche, Tragöödia sünd. Tlk Anne Lill. Tänapäev 2009.

öelda lausa välja vihastab. Kes tuleb mõttele kirjutada selline teos; selline raamat, mis sisaldab rohkem ähmaseid ja metafüüsilisi aimdusi kui tõsiseltvõetavaid uurimusi – igavene ebakõla kaose ja vormi vahel? Ka sõprussuhteid tabavad mitmed ebakõlad. Nietzsche külastab regulaarselt Bayreuthis igal aastal Meistri auks korraldatavat tseremoniat, naaseb seejärel Tribschenisse ja hakkab reisisaatjaks Euroopas, kuid mõistab üha enam, et Wagner esindab oma fanaatilises dogmatismis ja ülbuses seda, mida tema põlgab, ja et tema muusika lihtsalt ei ole seedimisele hea – see muudab Nietzsche haigeks. Wagneri muusikasse võib uppuda, kirjutab ta, see on marasm, selles on vaja pidevalt „ujuda“, see ujutab su üle nagu sööstlev ja kaootiline laine. Seda kuulates kaob pind jalge alt. Rossini aga tekitab soovi tantsida. Rääkimata Bizet’ „Carmenist“. Nietzsche tabavad ka ebakõlad armuasjades, kui tema üsna järsul moel tehtud abieluettepanekutele aina eitavalt vastatakse. Viimaks ka sotsiaalsed ebakõlad, kuna ta ei suuda koduneda ei Bayreuthi kõrgseltskonna pillerkaaris ega ka professorite ja teadlaste ringkondades.

Raske on toime tulla. Iga semestriga üha raskem, üha võimatum. Üha sagedamini tabavad teda kohutavad peavalud, mis naelutavad ta voodisse, pimeduses lamama ja valudes oigama. Ka silmad valutavad, ta saab vaevu lugeda ja kirjutada. Iga veerandtund lugemist või kirjutamist maksab raskelt kätte tunde kestva migreeniga. Ta palub, et talle ette loetaks, sest niipea, kui ta silmad tekstile suunab, hakkavad need valust tulitama.

Nietzsche katsetab kompromisse, paludes vabastust ühest loengust ja peagi isegi õpetamisest lütseumis, saavutades sellega aasta puhkust, et hinge tõmmata, end koguda ja jõudu taastada.

Kuid millestki pole abi.

Samal ajal on see, mida ta enda tervendamiseks ette võtab, hiljem tema saatuseks. Pikad jalutuskäigud ja palju üksiolemist – need on kaks abinõud tuikava valu vastu. Põgeneda ärevuse, maailma nõudmiste ja melu eest, mille eest tuleb iga kord maksta tunde kestva kannatusega. Ja kõndida, kõndida kaua, et hajutada, tuimestada, **unustada** haamrilöögid oma oimukohtadel.

Teda polnud veel haaranud kõrgmäestike kõva mineraalsus ega Lõuna kiviste radade lõhnav kuivus. Ta kõnnib peamiselt järvekallastel (Genfi järv koos Gersdorffiga, päevas kuus tundi), kus ta tungib metsade pimedusse (kuusemetsad Steinabadis, Schwarzwaldi lõunaosas: „Kõnnin palju metsas, seltsiks tähelepanuväärsed vestlused iseendaga“).

1877. aasta augustis on ta Rosenlouis ja elab erakuna: „Kui mul vaid oleks kusagil väike maja, kõnniksin ma, nagu siingi, kuus kuni kaheksa tundi päevas, mõeldes oma mõtteid, mille hiljem ühe hooga paberile kirja paneksin.“

Kuid miski ei õnnestu. Valuhood on liiga tugevad. Migreen naelutab ta päevadeks voodisse, öösiti aga piinavad teda oksendamishood. Silmad valutavad ning tema nägemine halveneb. 1879. aasta mais saadab ta ülikoolile tagasiastumisavalduse.